

М.І. Сайкевич (Житомирський національний
агроекологічний університет, Україна)

ДУАЛІЗМ СУЧАСНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ

У статті представлено короткий огляд історії дуалістичної моделі економіки як наріжного каменя теорій розвитку для країн, що розвиваються. Дуалістична економіка являє собою співіснування двох відокремлених секторів у межах однієї країни, що відрізняються рівнем розвитку, технологіями й структурою попиту. Підкреслено корисність моделі дуалістичної економіки для розуміння сучасної реальної ситуації в Україні та інших країнах з перехідною економікою. Останні теоретичні розробки в економіці дають можливість для переоцінки значущості моделі.

Ключові слова: дуалізм, відокремлені сектори, соціальний стиль, тіньова економіка, технологічний дуалізм, інноваційні процеси.

Літ. 20.

М.И. Сайкевич (Житомирский национальный
агроэкологический университет, Украина)

ДУАЛИЗМ СОВРЕМЕННОЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ

В статье представлен краткий обзор истории дуалистической модели экономики, которая служит краеугольным камнем теорий развития для развивающихся стран. Дуалистическая экономика представляется как сосуществование двух отдельных секторов экономики в пределах одной страны, отличающихся уровнями развития, технологиями и структурой спроса. Рассматривается возможность использования дуалистической модели экономики для понимания современной ситуации в Украине и других странах с переходной экономикой. Последние теоретические разработки в экономике позволяют переоценить значимость модели.

Ключевые слова: дуализм, отдельные сектора, социальный стиль, теневая экономика, технологический дуализм, инновационные процессы.

M.I. Saikевич (Zhytomyr National Agroecological University, Ukraine)
DUALISM OF MODERN ECONOMIC SYSTEM

The article presents a brief overview of the history of the dual model of the economy which serves as the cornerstone for the development theories in developing countries. A dual economy is presented as the coexistence of two separate economic sectors within one country which differ in the levels of development, technologies and demand patterns. An opportunity to apply the dual model of the economy is considered for better understanding of the current situation in Ukraine and other countries with economies in transit. The most recent theoretical developments within the economics enable to reassess the relevance of the model.

Keywords: dualism; separate sectors; social style; shadow economy; technological dualism; innovative processes.

Постановка проблеми. Двоїстість притаманна багатьом економічним об'єктам і процесам. Прояви двоїстості, а також способи використання дуалістичного підходу в економічному аналізі різноманітні. Вперше сепарація національної господарської системи була здійснена фізіократами. У своїй «Економічній таблиці» Ф. Кене поділив господарську діяльність на продуктивну (пов'язану із сільськогосподарським виробництвом на землі і створенням чистого продукту) і непродуктивну (яка не створює чистого продукту, а лише забезпечує умови його виробництва та руху) [1, 268]. У класичних традиція рикардіанства протиставляються сектори сільськогосподарського виробництва

зі спадною граничною продуктивністю праці внаслідок обмеженості придатних земельних угідь і несільськогосподарського виробництва зі зростаючою граничною продуктивністю праці внаслідок нагромадження основного капіталу. Двосекторний підхід використовує у своєму аналізі процесів відтворення Дж. Робінсон, поділяючи все суспільне виробництво на дві складові – сектор інвестиційних товарів і сектор предметів споживання [19]. Поділ ринку на два сектори за ознакою механізму ціноутворення (конкурентний – відповідно до попиту, чи монополізований – за витратами) розглядав М. Калецки [13, 43]. Дуалістичний характер міжнародних економічних відносин між центром і периферією є ключовим пунктом досліджень Р. Пребіша [17]. Цей перелік можна продовжувати практично до нескінченності.

Аналіз останніх досліджень й публікацій. Категорію дуалістичного суспільства та дуалістичної економіки вперше запровадив Г.Ю. Беке [7], який описував співіснування сучасного та традиційного секторів у слаборозвинутих країнах Південно-Східної Азії [20]. В економічній літературі минулого століття соціальний дуалізм Г.Ю. Беке [7], економічний дуалізм В.А. Льюїса [16], Дж. Фея та Г. Раніса [9], технологічний дуалізм Б. Хігінса [11] та Р. Еккауса [8] визнавалися провідними концепціями економічного розвитку, розробленими спеціально для слаборозвинутих країн. Саме в неокласичних моделях економічного зростання, створених для країн третього світу і обґрунтованих емпіричними даними Індонезії, Індії, Гани, Зімбабве, категорія й методологія економічного дуалізму відображені найбільш комплексно. Але дуалістичні моделі В.А. Льюїса [16], Дж. Фея та Г. Раніса [9], які ґрунтувалися на сепарації національних ринків товарів, праці та кредитів як на ендогенних джерелах розвитку, і таким чином протиставлялися неокейнсіанським моделям екзогенного зростання, були, у свою чергу, перекриті новою хвилею інституційних концепцій. Дуалістична концепція піддалася різкій критиці і зрештою зникла з курсів сучасного економічного розвитку в провідних країнах. Критичні зауваження передусім стосувалися неприйняттого припущення про особливий характер функціонування ринку праці та неспроможності вмістити отримані результати досліджень в рамки неокласичної теорії [18]. Незважаючи на це, дуалістичний підхід, на якому базуються вищезгадані дослідження (і коли він забезпечує позитивні результати, і коли він піддається критиці з боку опонентів), дозволяє виявити основні суперечності функціонування економічної системи, сприяти не тільки її збалансованому зростанню, але й якісному вдосконаленню.

Мета дослідження. Треба визнати, що сучасний рівень розвитку економіки України не дає підстав порівнювати її з досліджуваними економіками Гани чи Зімбабве. Відносити Україну до відсталої колоніально залежної Індонезії на початку минулого століття також не об'єктивно. Натомість проблема економічного зростання, підвищення ролі національної економіки у світовому господарстві є актуальною для України, так само як і для решти країн, що розвиваються. Тому завданням даного дослідження є аналіз дуалістичних концепцій з позицій актуальних тенденцій розвитку національної економіки України та відзначення специфічних проявів дуалізму, характерних для транзитивної економіки.

Основні результати дослідження. Історично дуалізм соціальної й економічної системи Г.Ю. Беке склався першим, тому розгляд дуалістичних концепцій варто почати саме з соціального дуалізму. Суспільство, за визначенням Г.Ю. Беке, характеризується в трьох площинах: суспільний дух, організаційні форми й технології, які домінують. У своєму поєднанні ці три аспекти специфікують суспільство, його соціальний стиль та атмосферу [7, 10]. У процесі еволюції соціальний стиль може змінюватися, при цьому сучасні його прояви одночасно співіснують із застарілими, а також поєднуються з перехідними формами. Суспільство може вважатися однорідним, якщо в його основі є домінуюча соціальна система, визначена відповідним соціальним стилем. Дуалістичне суспільство передбачає співіснування (а точніше, зіткнення) двох соціальних стилів, жоден з яких не є домінуючим. Ключовою відмінною рисою дуалістичного суспільства є відсутність перехідних еволюційних форм між двома різними соціальними стилями. Така ситуація може виникнути в результаті імпорту нової соціальної системи з-за кордону. Якщо імпортована, як правило, більш розвинута соціальна система не може перебороти місцеву традиційну систему або асимілюватися з нею, при цьому жодна з них не стає домінуючою, формується дуалістичне суспільство [7, 4].

Дуалістичний підхід Г.Ю. Беке сформувався на початку ХХ ст. на ґрунті колонізованих відсталих суспільств Південно-Східної Азії, де чітка межа між традиційним східним і західним соціальними стилями є очевидною. Втім, деякі риси сучасних транзитивних економік дають нам підстави звернутися до методології Беке, аналізуючи еволюцію вітчизняної економіки. Критерієм, на основі якого в сучасному українському суспільстві можна виділити дві моделі соціальної системи, є рівень доходу на душу населення. Значне розшарування населення за доходами в умовах практичної відсутності середнього класу як проміжної ланки між багатими і бідними дозволяє нам констатувати наявність соціального дуалізму. Очевидно, що багаті й бідні мають різні моделі споживання та заощадження. Крім того, як зазначають індійські дослідники М. Гупта та Б. Чакраборті, виділені верстви населення характеризуються різними патернами нагромадження людського капіталу, що варто розглядати як джерело ендогенного розвитку країни [10].

Розшарування населення за доходами у зв'язку із соціально-економічною модернізацією суспільства відображене в дослідженнях відомого американського вченого С. Кузнеця. Знаменита «крива Кузнеця» вказує на зростання диференціації населення за доходами внаслідок процесів індустріалізації та розвитку ринкової економіки, яка згодом (швидше або повільніше) зменшується, зупиняючись на помірному рівні [14]. Таким чином, в плані сприяння соціальному дуалізму та розшаруванню населення за доходами, соціально-економічна модернізація суспільства виступає заміном колонізації, яка забезпечує імпорт на ґрунт місцевої традиційної соціальної системи іншої, більш розвинутої.

Згідно із Г.Ю. Беке, в перспективі більш розвинутий імпортований соціальний стиль має перетворитися на домінуючий, стимулювавши прискорену еволюцію відсталого традиційного стилю до рівня нових стандартів [7]. Так само, за прогнозами С. Кузнеця, має відбутися поступове згладжування дифе-

ренціації доходів населення. При цьому політика перерозподілу на вирівнювання доходів практично не впливає, а може лише уповільнити економічне зростання. Аналіз участі груп з найвищими доходами у створенні прибутку, проведений С. Кузнецем, показав, що зростання частки акціонерного капіталу у виробництві обумовить зниження прибутку на інвестований капітал та збільшить частку праці в національному доході. Яскравим прикладом такої тенденції є Тайвань [15]. Але варто зауважити, що нерівність доходів у пострадянських країнах має специфічні причини, а ідентифікація її проявів ускладнюється наявністю тіньового сектору, який спотворює статистику доходів як нижніх децилів (неврахування тіньової зайнятості), так і верхніх (незарєєстрована підприємницька діяльність та корупційні доходи) [6, 94].

Наявність, поряд з офіційним, значного тіньового сектору також має розцінюватися як прояв соціального дуалізму. Саме дослідження тіньових економічних відносин на противагу офіційній, легальній економіці складають основу концепції дуалістичності радянської економіки. Більше того, застосування, крім ознаки легітимності господарської діяльності, ще й критерію способу її регулювання, дає можливість отримати не два, а чотири сектори в межах однієї національної економіки: ринковий легальний, ринковий неформальний, командний офіційний і командний нелегальний. Таким чином, можна отримати подвійний дуалізм пострадянської економіки [2, 34].

Повертаючись до перспектив вирівнювання доходів за наслідками соціально-економічної модернізації, передбачених С. Кузнецем [14; 15], варто зауважити, що вони визначаються еластичністю факторної заміни та гнучкістю факторних цін. Перший тип еластичності розкривається в рамках концепції технологічного дуалізму Б. Хіггінса [11], а другий знайшов відображення в дослідженнях проявів економічного дуалізму В.А. Льюїса [16]. Гнучкість факторних цін, зокрема заробітної плати, є центральним пунктом концепції економічного дуалізму В.А. Льюїса. Основним завданням, яке має розв'язати слабборозвинута країна з надлишком робочої сили та дефіцитом капіталу, на думку В.А. Льюїса, є перерозподіл матеріальних і трудових ресурсів. Наявність дешевої робочої сили у відсталому аграрному секторі спонукає промислових підприємців застосовувати трудоінтенсивні технології, таким чином адсорбуючи надлишок праці й акумулюючи прибуток для подальшого інвестування. В результаті, заробітна плата має зростати, норма прибутку – знижуватися, відповідно, нерівність доходів згладжуватися [16].

Описана В.А. Льюїсом стартова ситуація не характерна для сучасного аграрного сектору України, натомість тут спостерігається інший прояв дуалізму [16]. Сільські території дійсно характеризуються відносно низьким рівнем заробітної плати та надлишком робочої сили. Однак сприятливі природні умови та зростаючий попит на продукти харчування на світовому ринку притягують капіталовкладення в аграрне виробництво. В результаті застосування сучасних технологій продуктивність праці у цьому секторі зростає і її надлишок збільшується. Незайняте працездатне населення витісняється у сектор особистих селянських господарств з продуктивністю праці нижчою, ніж у сучасних аграрних підприємствах. Такий дуалізм лише сприяє зниженню доходів від сільськогосподарської зайнятості [5, 31]. Практичне застосування тео-

рії В.А. Льюїса [16] на ґрунті проблем сільських територій України лежить у площині розвитку альтернативної зайнятості, сучасного несільськогосподарського сектору, зокрема, трудоінтенсивної сфери послуг чи капіталомісткої переробки сільськогосподарської продукції.

Концепція технологічного дуалізму Б. Хіггінса [11] виникла на ґрунті критики соціального дуалізму Г.Ю. Беке [7]. Справжній дуалізм слаборозвинутої країни, на думку Б. Хіггінса, криється не у переважанні соціальних потреб над економічними чи в аномальній від'ємній еластичності пропозиції продуктів аграрного виробництва, а у різних властивостях виробничих функцій відсталого та сучасного секторів національної економіки, а також у різній інтенсивності використання виробничих чинників у зазначених секторах [11]. У секторі традиційного сільськогосподарського виробництва використовуються переважно трудомісткі технології, а еластичність взаємозаміни чинників є достатньо високою. Виробництво за сучасними технологіями є переважно капіталомістким і вимагає чіткого дотримання заданої комбінації праці й капіталу.

Оскільки технологічні коефіцієнти у сучасному секторі негнучкі, здешевлення праці внаслідок зростання її пропозиції навряд чи призведе до збільшення кількості зайнятих. Зростання виробництва та зайнятості стає можливим лише за наявності значних капіталовкладень, тим більших, чим вища капіталомісткість застосовуваних технологій. Сектор традиційного виробництва за трудомісткими і досить гнучкими технологіями має здатність абсорбувати надлишкову робочу силу. Але внаслідок обмеженої пропозиції землі граничний продукт праці зрештою знизиться до нуля. В умовах, коли вичерпано весь резерв зростання трудомісткості виробничих технологій у традиційному секторі, а праця все ще залишається у надлишку, зникають будь-які стимули інвестувати в традиційне аграрне виробництво, запроваджувати трудоощадні інновації. Таким чином, спираючись на низьку еластичність факторної взаємозаміни та переважання капіталомістких технологій у сучасному секторі виробництва, Б. Хіггінс виявляє причини низького рівня добробуту, високого безробіття та відставання у розвитку країн третього світу. Перспективи позитивного розвитку національної економіки Б. Хіггінс бачить в індустріалізованому сучасному секторі (*modern sector*) за рахунок іноземних капіталовкладень [11, 112].

Чи дійсно ми маємо проблему нееластичної факторної взаємозаміни у сучасному секторі? Сучасні дослідження, проведені на матеріалах сільськогосподарських підприємств Новоград-Волинського району Житомирської області, показали, що гранична дохідність праці у сільськогосподарському виробництві перевищує рівень заробітної плати, натомість надлишок праці на селі не ліквідується [4, 100]. Цей факт підтверджує висновки Б. Хіггінса [11]. Технології, застосовувані в аграрному виробництві, неоднорідні: поряд з традиційними і малопродуктивними запроваджуються сучасні, прогресивні, що характеризуються високою капіталомісткістю. В даному випадку також можна підтвердити точку зору Б. Еккауса, який виділяє у слаборозвинутих країнах проблему не просто безробіття, а саме структурного безробіття [8]. Адже сучасні технології вимагають не просто робочої сили, а кваліфікованої робочої

сили. Таким чином, прояви технологічного дуалізму в економіці України спостерігаються у незмінній формі.

Крім вихідної форми технологічного дуалізму, всім сучасним суспільствам притаманний дуалізм інноваційного плану. Новий технологічний дуалізм, за формулюванням В.А. Проскуракова, визначається тим, що людина в процесі діяльності використовує засоби й отримує продукти, які мають матеріальну та нематеріальну природу [3]. Сучасному етапу розвитку цивілізації притаманне зростання ролі інтелектуального потенціалу в економічній діяльності, збільшення впливу інтелектуальної складової інфраструктури на підвищення конкурентоспроможності як окремих компаній, так і національного господарства в цілому. Таким чином, застосовуючи підходи технологічного (так само, як і соціального та економічного) дуалізму, варто враховувати зміни факторної структури сучасного виробництва.

Висновки. Категорія дуалізму разом із категорією діалектики мають велике значення в теоріях розвитку. На відміну від діалектики, дуалізм є статичною ознакою економічної системи й означає можливість виокремити за певним критерієм в одному цілому дві або більше складові частини.

Незважаючи на певну ідеалізацію ринкового механізму й обмеження дослідження межами закритої автаркічної економіки, неокласичні дуалістичні моделі залишаються корисним інструментом економічного аналізу в сучасних умовах. Співвідношення між зростанням і розподілом доходу, визначення внутрішніх міжсекторних умов торгівлі, вибір технології та напрямку технологічних змін, пояснення відмінностей у рівнях розвитку країн світу — це ще неповний перелік напрямків досліджень, де прийоми дуалізму є доречними й результативними.

Дослідження джерел створення надлишку в одній сфері діяльності та механізмів його перерозподілу на користь інших та всієї економічної системи в цілому є актуальними сьогодні для багатьох країн світу, в т.ч. для України.

1. Кенэ Ф. Избранные экономические произведения. — М.: Соэжгиз, 1960. — 435 с.
2. Латов Ю.В. Двойной дуализм советской и российской экономики // Научные труды ДонНТУ.— Серия: экономическая.— 2007.— Вып. 31-1. — С. 131–136.
3. Проскураков В.А. Практиологические подходы к дуалистическому анализу инновационных процессов // www.proskur.ru.
4. Сайкевич М.І. Оцінка та використання показника еластичності праці у виробничій функції сільськогосподарських підприємств // Економіка АПК.— 2011.— №8. — С. 95–101.
5. Серова Е.В., Звягинцев Д.В. Альтернативная занятость в сельской местности // Мир России.— 2006.— №4. — С. 3–34.
6. Филатов И.В. Теоретическое наследие С. Кузнеця и проблемы модернизации постсоциалистических стран // Социально-экономическая трансформация в России: Сборник научных трудов / Ред. Е.А. Киселева. — М.: Общественный научный фонд, 2001. — С. 77–98.
7. Boeke, H.J. (1953). Economics and Economic Policy of Dual Societies. New York: Institute of Pacific Relations. 324 p.
8. Eckaus, R.S. (1955). The Factor Proportions Problem in Underdeveloped Countries. American Economic Review, 45(2): 539–565.
9. Fei, J., Ranis, G.A. (1961). Theory of Economic Development. American Economic Review, 51(4): 533–565.
10. Gupta, M.R., Chakraborty, B. (2006). Human Capital Accumulation and Endogenous Growth in a Dual Economy. Hitotsubashi Journal of Economics, 47(2): 169–195.
11. Higgins, B. (1956). The 'Dualistic Theory' of Underdeveloped Areas. Economic Development and Cultural Change, IV(2): 99–115.

12. *Jorgenson, D.* (1961). The Development of a Dual Economy. *Economic Journal*, 71(282): 309–334.
13. *Kalecki, M.* (1971). *Selected Essays on the Dynamics of the Capitalist Economy 1933–1970*. Cambridge University Press. 193 p.
14. *Kuznets, S.* (1953). Economic Growth and Income Inequality. *American Economic Review*, 45(1): 1–28.
15. *Kuznets, S., Jenks, E.* (1953). *Shares of Upper Income Groups in Income and Savings*. New York: National Bureau of Economic Research. 768 p.
16. *Lewis, W.A.* (1954). Economic Development with Unlimited Supplies of Labour. *Manchester School*, 22: 139–191.
17. *Prebisch, R.* (1959). Commercial Policy in the Under-developed Countries. *American Economic Review*, 2: 245–259.
18. *Ranis, G.* (2003). Is Dualism Worth Revisiting? Economic Growth Center Yale University, No. 870 // ssrn.com.
19. *Robinson, J.* (1956). *The Accumulation of Capital*. L.: Macmillan. 458 p.
20. *Yamada, H.* (1966). Boeke's View of Eastern Society: With Special Reference to His Critics The Developing Economies, 4(3): 334–348.

Стаття надійшла до редакції 9.12.2011.